

Faglærereksamen

af Tage Kampmann

Loven om højere almenskoler fra 1903, som bl.a. indførte mellem- og realskole, passede just ikke som hånd i handske til loven af 1894 om uddannelse af lærere og lærerinder til folkeskolen.

Dette misforhold kom tydeligst til udtryk i de fag, som vi i dag betegner som kompetence- og prestigegivende: engelsk, tysk, fransk, matematik og fysik/kemi (naturlære).

Lærere og lærerinder – herefter blot betegnet som lærere, skønt tiden skelnedes skarpt mellem de to køn i skolen både mht. fællesskole kontra kønsdelt skole og mht. løn, hvor kvinder blev klart diskrimineret – modtog på seminariet ingen uddannelse i fremmede sprog og ej heller i kemi. I matematik og fysik var det faglige niveau ikke højere end kravene til realeksamen. Kun i det klassiske seminariefag regning var seminaristerne suverænt uddannet, og matematiske hjælpemidler var forbudt i dette fag.

Betegnelsen seminarister blev fortsat brugt om de seminarieuddannede lærere og ofte med en let nedladende klang. Ikke mindst i akademikerkredse, hvortil gymnasielærerne jo hørte, fandt den lidt latterlige seminaristbetegnelse indpas.

Man skal i forbindelse med lærernes uddannelse erindre, at optagelseskravene til seminariet var såre beskedne, og enhver tanke om at kræve en adgangsgivende eksamen fra skolesystemet var fremmed for det store flertal. Manden fra ploven var og forblev til 1966 en hellig ko i dansk læreruddannelse.

Men ét sted rumlede det. På de højere pigeskoler i København, Frederiksberg og Gentofte, som alle var private, følte savnet af velkvalificerede lærere (kvindelige, altså) stærkt, og manglen gjaldt først og fremmest i de ovennævnte typiske eksamensskolefag. Disse skoler var højt estimerede og også talrige, og flere af dem eksisterer endnu som private skoler med alle klasser fra 1. klasse i grundskolen til 3. gymnasieklasse. Disse skoler havde reelt monopol på al højere undervisning af piger i hovedstaden, indtil staten i 1918 overtog nogle af dem og gjorde dem til offentlige pigestudier.

N.Zahles Skole, Ingrid Jespersens Skole og Marie Kruses Skole er eksempler på skoler, som fortsat er private, mens fx Nørre Gymnasium var den tidligere Karen Kjærs Skole, og Aurehøj Gymnasium, som dengang lå i Hellerup, var den tidligere Ingeborg Helms Skole.

De private pigeskoler havde tradition for en meget omfattende sprogundervisning, som ofte indledtes i de yngste klasser. Fremmede sprog var en vigtig del af dannelsesgrundlaget for borgerskabets døtre og prioriteredes derfor højt.

På pigeskolerne indførtes med den nye lov en særlig eksamen på højde med realksamen – benævnt pigeskoleksamen og taget efter 11 års skolegang, idet pigerne ud fra datidens lægelige skøn burde have et roligere skoleforløb end de mere robuste drenge, som kun behøvede 10 år for at forberede sig til realksamen. Derfor havde disse pigeskoler et såkaldt hvileår. Dette år lå på 10.klasstrin og kaldtes 10.p for elever, som agtede at slutte med pigeskoleksamen, mens klassen kaldtes 10.g for pigerne, som ville i gymnaset.

Skolerne i 1900-tallets begyndelse

Men inden vi ser nærmere på faglærerindeksamens tilblivelse, skal skolens situation i århundredets begyndelse kort beskrives.

De offentlige gymnasier var få. Foruden de gamle katedralskoler i stiftsbyerne fandtes kun nogle få kommunale højere almenskoler samt Sorø Akademi. I København var Metropolitanskolen den eneste statskole, og kommunale gymnasier fandtes ikke i Hovedstaden eller omegnen. Bortset fra Metropolitanskolen var al latin-skole drift i København og omegn indtil 1918/19 altså på private hænder.

Almindelig forberedelseseksamen eller præliminæreksamen blev indstiftet i 1881 som en forenkling af en række tidligere eksaminer i de såkaldte realfag. Forberedelsen til denne eksamen fandt sted på realskolerne eller på særlige 2-årige kurser. Realskolerne var i hovedsagen også private, dog fandtes enkelte kommunale, og bestod af fire klasser, som forberedte til den højt agtede og ganske vanskelige eksamen, som blev nøjere udformet i 1895. Ved mange af skolerne fandtes også forberedelsesklasser, men nogle steder lå forberedelsesskolerne i selvstændigt regi og sigtede både mod realskolen og latinskolen. Realskolerne fandtes foruden i København udelukkende i købstæder og i enkelte større stationsbyer.

Af denne situationsbeskrivelse ses, at den kommunale folkeskole overhovedet ikke var inde i billedet, når det drejede sig om forberedelse til eksamen. Og her taler vi kun om købstadsskolerne. På landet tænkte ingen i deres vildeste fantasi på, at eksamensskoler kunne forekomme.

1903-loven gav nu mulighed for, at købstædernes skoler kunne få eksamensafdeling ved oprettelse af den 4-årige mellemskole og eventuelt også den 1-årige realklasse enten på de eksisterende folkeskoler eller på særlige kommunale mellem-og realskoler.

Byerne løste opgaven i forskellig takt og på varierede måder. Nogle købstæder oprettede selvstændige mellem-og realskoler og lod kommunens øvrige skoler fortsætte som hidtil med den 7-årige skole. Andre byer knyttede mellem-og realklasserne til den ene eller måske flere af kommunens skoler, og endelig lod især de mindre byer fortsat det private initiativ være alene på banen.

En del af de private skoler omdannedes til mellem-og realskoler, mens et stadigt svindende antal beholdt den gamle præliminæreksamen.

Lærere i eksamensskolerne

På gymnasierne underviste næsten udelukkende akademikere i gymnasieklasserne, de fleste med baggrund i skoleembedseksamen af 1883, men fortsat fandtes en del

gymnasielærere med den gamle cand.philol.-eksamen, og også en del teologer havde faste stillinger her. Men da gymnasieafdelingerne ofte var små og timetallet i en del fag derfor lavt i de ældre klasser, måtte gymnasielærerne have en del af deres timer i mellem- og realklasserne. Også seminarister og utraditionelt uddannede fungerede som lærere i gymnasiernes mellemskole især i de fag, hvor akademisk uddannelse ikke fandtes (gymnastik, sang, tegning, sløjd og håndarbejde).

Ved realskolerne var lærerne i sandhed uddannelsesmæssigt set en broget skare. Dette gjaldt både ved de private pigeskoler i København og ved real/præliminærskolerne i hele landet. Seminarister og havarerede akademikere var de almindeligst forekommende. De sidste betegnedes ofte cand.phil., idet de havde bestået den propædeutiske filosofiske prøve – filosofikum – som krævedes ved indgangen til næsten alle studier ved universitetet. Herved kamufleredes det ufærdige uddannelsesforløb hos de pågældende. Men også helt uuddannede lærere var ikke ualmindelige på de private realskoler.

For en del af seminaristerne gjaldt det, at disse havde suppleret deres uddannelse med kursus på Statens Lærerhøjskole netop ofte med sigte på virksomhed på en eksamensskole. Som nævnt havde læreruddannelsen kun givet ringe forudsætninger for virksomhed ud over folkeskolens syv klasser.

Kort og godt: Ved en række skoler slog lærernes uddannelse ikke til under de ændrede forhold. I det ansete tidsskrift »Vor Ungdom« findes i perioden fra 1903 og fem-seks år frem kun et par eksempler, der belyser situationen.

I 1906 – årgangen (side 91) er seminarielærer cand.mag. N.Sørensen inde på spørgsmålet i en artikel med overskriften »Er vor seminarieordning tidssvarende?« Han fortæller, at han først er seminarieuddannet og så cand.mag. og var som ung seminarist lærer ved en realskole, så han ved, hvad han taler om. Om fysikundervisning fortæller han levende:

»Dernæst skal han i timerne anstille fysiske eksperimenter, og her møder han noget ganske nyt, thi det har han så godt som intet kendskab til. Da jeg gik på seminariet blev der ikke engang anstillet forsøg for os. I begyndelsen sendes derfor frygtssomme blikke hen til de mange sære apparater, hvis anvendelse ofte står ganske uklare for den unge lærer, men han må jo tage mod til sig og prøve. At eksperimenterne under disse forhold ikke altid er særlig illustrerende, kan næppe forundre. Jeg var i lang tid ret forundret, når et forsøg lykkedes. Det er indlysende, at den undervisning, der gives på dette standpunkt ikke engang kan bestå for en meget velvillig kritik«.

I samme årgang af »Vor Ungdom« foreslår L.F.Lautrup-Jørgensen oprettelse af et seminarium til uddannelse af mellemskolelærere. Rent faktisk realiseres idéen, idet artiklens forfatter som medforstander i 1907 får oprettet og godkendt »Den danske Realskoles Seminarium«, der i 1919 overtages af KFUMs Seminarium. På Realseminariet, som det daglig betegnes, gives der yderligere undervisning på to linier i henholdsvis fremmedsprog og matematik + fysik/kemi, og som optagelsesgrundlag kræves realeksamen eller lignende forudsætning.

Større succes får dette seminarium ikke. Elevantallet er beskedent, og kort efter 1919 opgiver det nye seminarium særordningen. Hertil kommer, at seminariet er et mandsseminarium, så de betrængte pigeskoler hjælpes ikke af idéen.

I »Vor Ungdom« 1907 (side 19 – 31) gengives et foredrag, som Undervisningsministeriets skolekonsulent, professor N.A.Larsen har holdt i Pædagogisk Selskab med titlen »Vor lærer- og lærerindeuddannelse«.

I slutningen af foredraget kommer N.A.Larsen ind på spørgsmålet om seminaristernes kvalifikationer til at undervise i de nye mellemkoleklasser.

Han erkender, at flertallet af undervisere i den kommunale mellemkole vil blive seminarister, og at disse ikke er kvalificeret dertil. Hans svar er ligetil: »Der er kun én vej at gå – at dygtiggøre dem«. Og ud fra denne præmis nævner han tanken om en fortsætteruddannelse i to fag for seminarister og forudsætter samtidig, at optagelseskravene må hæves. Han peger ikke på, hvem der skal tilbyde denne fortsatte undervisning – det flyder lidt ud på dette punkt i hans foredrag.

Men resultater kom der ikke lige om hjørnet – først med 1954-loven om læreruddannelse indførtes liniefagsuddannelse med sigte på eksamenskolen.

Med henvisning til denne artikel er Theodora Lang, Silkeborg senere i samme årgang (side 183-187) inde på spørgsmålet. Hun ved, hvad hun taler om med erfaring fra sit eget meget respekterede kvindeseminarium. Hun finder læreruddannelsen god som grundlag for virke i skolen og som basis for en fortsat uddannelse til underviser i eksamenskolen, og hun henviser her til den nye »Pigeskolernes Faglærerindeeksamen«.

Denne nye eksamen har kun været omtalt én gang tidligere i tidsskriftet. I 1905 (side 355) findes en notits under rubrikken »Fra Skolens Verden« skrevet med petit om »Pigeskolens Faglærerindeeksamen«. Det er første gang, at det fornemme tidsskrift nævner denne nye uddannelse; den omtales næste gang i 1916, – blot i en debat om en bagatel.

Hvordan kom den nye uddannelse til verden ?

Oprindelig hed den nye uddannelse »Pigeskolens Faglærereksamen«, senere ændret til faglærerindeeksamen for til sidst at blive tvekönnat med blot faglærer.

Initiativet blev taget af tre parter gennem en skrivelse til kultusminister I.C. Christensen i 1904 underskrevet af Henriette Skram. De tre var Bestyrerforeningen for Pigeskoler i København og på Frederiksberg, Den Danske Pigeskole og Det Pædagogiske Selskab. Det er et tidstypisk, men højst originalt fællesskab, som opstår her.

Bestyrerforeningen bestod af pigeskolernes institutbestyrerinder, som for de flestes vedkommende havde bestået den særlige eksamen for denne kategori af skoleledere, som afholdtes af Københavns Kommune efter bestemmelser fra 1840erne.

Den Danske Pigeskole var en sammenslutning af kvinder med særlig interesse for denne skoleform og havde både lærere ved skolerne og nogle af bestyrerne som medlemmer, men var på ingen måde en »fagforening« i moderne betydning.

Pædagogisk Selskab kender vi fra mange sammenhænge, og det eksisterer som bekendt også i dag. I 1915 nedlagdes Bestyrerforeningen, og ministeriet fik en re-

præsentant i bestyrelsen. Repræsentanten for Den Danske Pigeskole erstattedes senere af et medlem udpeget af Danmarks Lærerforening.

I notitsen i »Vor Ungdom« nævnes det, at et udvalg af særlig sagkyndige mænd og kvinder har udarbejdet eksamensfordringerne, som derpå er gennemsete og godkendte af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Dette har også udnævnt en række censorer, mens pigeskolens udvalg har valgt en anden række.

Formålet var en lærerindeuddannelse særlig beregnet for de højere pigeskoler.

Eksamen blev endelig godkendt af Kirke- og Undervisningsministeriet ved skrivelse af 2. maj 1905, og dens første bestyrelse kom til at bestå af mag.art.frk. Ida Falbe-Hansen, skolebestyrerinde frk. Karen Kjær og som repræsentant for Pædagogisk Selskab viceskoleledende dr.phil. Niels Bang.

Man bemærker, at det fra begyndelsen med en repræsentant fra hver af de tre parter nævnt i samme orden som ovenfor gik ud på at trække på kræfter af høj faglig kvalitet.

Ida Falbe-Hansen var mag.art. og ansat på N.Zahles Skole – og af de universitetsuddannede var der kun få på pigeskolerne. Karen Kjær repræsenterede institutbestyrerinderne, og Pædagogisk Selskab tilførte en kapacitet fra den københavnske skole oven i købet med doktorstatus.

Kort sagt: Det nye skulle vise sin kvalitet med det samme, netop ved at akademikere fik to af de tre pladser i bestyrelsen. Der skulle ikke herske tvivl om det faglige niveau.

Lærerne ved nogle højere pigeskoler i begyndelsen af århundredet

For at få en forestilling om den betydning, indførelsen af faglærerindeeksamen fik for de private pigeskoler, har jeg foretaget en undersøgelse af tre skolers personale i 1906/07, og senere søgt at sammenligne med det tilsvarende personales uddannelse i 1926/27.

De tre udvalgte skoler er dem, som levede længst som højere pigeskoler, og som tidligere er omtalt: N.Zahles Skole (NZS), Ingrid Jespersens Skole (IJS) og Marie Kruses Skole (MKS).

I 1905 havde NZS 10 lærere, som havde flertallet af deres timer i skolens klasser på niveau med mellem- og realskolen. Her er kun medtaget de typiske eksamensskolefag.

Om disse oplystes til ministeriet følgende vedrørende uddannelse:

A fransk	uddannelse i Frankrig
B engelsk	præliminæreksamen + udenlandsrejser
C tysk/fransk	lærereks.+ statens kursus
D tysk	institutbestyrerindeeks.
E fransk	lærereks.+ 4 udenlandsrejser
F geografi + naturhist.	præliminæreks.+ statens kursus
G matematik	statens kursus med eksamen dér
H tysk	lærereks. + ophold i udlandet

Detailrigdommen og nuancerne i oplysningerne tyder på en meget omhyggelig indberetning til ministeriet, fra hvis »Meddelelser angående de højere Almenskoler i Danmark« materialet er hentet.

Foruden disse 10 lærere har de akademisk uddannede gymnasielærere, som var få, uden tvivl også haft en del timer i de omtalte klasser.

Statens kursus kan kun være kortere eller længere kursus på Statens Lærerhøjskole. Hvor det tydeligt er udtalt »med eksamen dér«, må uddannelsen stamme fra »De Monradske Kurser«. Det har altså været magtpåliggende for skolens leder at få indberettet, at der var tale om en alvorlig afslutning på uddannelsen og ikke blot om et eksamensfrit kursus.

På IJS var der i 1906/07 11 lærere i samme kategori med følgende fag:

A fransk	professor Kristoffer Nyrop, studeret i Paris
B engelsk/tysk	statens kursus + ophold i udlandet
C tysk	præliminæreks., statens kursus + ophold i udlandet
D matematik	cand.phil., lærereks., statens kursus
E fysik/kemi	cand.mag.
F engelsk	faglærereks., statens kursus
G engelsk	cand.phil. + kursus i England
H naturhist	statens kursus, universitetsudd.
I engelsk	institutbest.indeeks., lærereks. dr.phil.
J geogr./matem.	statens kursus
K matematik	mag.scient.

De to akademikere i matematik og fysik/kemi er konstateret at være gymnasielærere fra andre skoler med større timetal dér, som læste overskydende timer på anden skole for at opnå større indtægt. Det var ikke ualmindeligt, fremgår det af indberetningerne, at nogle lærere samlede timer fra tre forskellige skoler. Dette fortæller noget om de meget beskedne lønninger ved de private skoler.

På MKS var forholdene i 1906/07 for 11 lærere således:

A engelsk	institutbestyrerindeeks., frk.Kruses kursus
B matematik	lærereks., cand.phil.
C fransk	lærereks. + ophold i udlandet
D fysik/kemi	cand.phil.
E engelsk+nat.	frk.Kruses kursus, ophold i England, statens kursus
F geogr./nat.	frk.Kruses kursus, statens kursus
G do. + do. + fransk	frk.Kruses kursus
H engelsk	frk.Kruses kursus, ophold i England
I fransk	præliminæreks., statens kursus
J tysk	frk.Kruses kursus, studieophold i Tyskland

Her domineres listen af de mange med institutbestyrerindens eget kursus for vordende lærerinder, som på ingen måde var en egentlig, anerkendt læreruddannelse, men i udpræget grad tydede på pædagogisk indavl.

Retfærdigvis skal det tilføjes, at lærereks. hos NZS har været uddannelse på eget seminarium, men eksamen dog aflagt for en kommission (til 1897) eller for fremmede censorer.

Sammenfattende viser de tre udvalgte og repræsentative lister over lærerne, at en mere formaliseret uddannelse var påkrævet, og denne uddannelse fik man så med faglærerindeeksamen.

Bestemmelser om eksamen

Eksamens opgave er: « at give dem, der består den, et bevis for, at de i de valgte fag har modtaget en specialuddannelse, der gør dem skikkede til at overtage skoleundervisning, der sigter på mellemskoleeksamen, real-, præliminær- og pigeskoleeksamen, eller som den uden eksamensformål gives i de højere pigeskoler; i fagrækken findes der desuden en række færdighedsfag og faget småbørnsundervisning, der tager sigte på at dygtiggøre til undervisning overalt, hvor de bruges i skolerne».

Eksamen falder i to dele: den teoretiske del og den praktiske del.

Fagene er:

- 1) dansk, engelsk, tysk, fransk, historie, religion, geografi, naturhistorie, fysik/kemi og matematik, og
- 2) gymnastik, skolekøkken, sang, håndarbejde, tegning og sløjf.

Hver kandidat skal opgive to fag til den teoretiske eksamen, og det ene af disse skal vælges inden for fagene i gruppe 1.

Betingelse for at indstille sig til eksamen er aflagt real-, præliminær-, pigeskole- eller studentereksamen og normalt en alder på 21 år, inden eksamen afsluttes.

Den praktiske prøve svarer stort set til gymnasieskolens pædagogikum og består af praktiske øvelser i undervisningsfærdighed, evt. i egne klasser, hvis ansættelse har fundet sted, og et teoretisk kursus med fremmødepligt.

Det er tydeligt, at pigeskolerne ønsker både et højt niveau fagligt set og også en vis bredde med to fag for helt at kunne udnytte lærerne. Kun i få fag kan der opnås fuld beskæftigelse selv ved ret store skoler, hvis læreren kun har kompetence i ét fag.

Principielt kan forberedelse ske helt privat, idet der ikke forlanges dimissor ved eksamen, som afholdes af bestyrelsen med et beskikket censorkorps og med ansvar over for ministeriet.

Kurser til faglærereksamen

Ikke mange unge evner på egen hånd at læse op til en sådan eksamen, og derfor oprettes allerede i efteråret 1905 et kursus, *Det Trierske Kursus*, som påtager sig at give forberedelse til fagene i gruppe 1 samt i sang, men ikke i religion. Fagene i gruppe 2 tages for gymnastik og sløjds vedkommende på statens fagskoler og i teg-

ning på Lærerhøjskolen. Småbørnsundervisning ækvivalerer med forskolelærerinduddannelsen fra 1892, mens forberedelse til prøve i håndarbejde sker privat -eller fra 1947 fx på kursus hos Håndarbejdets Fremme, der blev oprettet i 1928.

Også andre kurser opstår, og kendtest af disse andre er kursus til faglærereksamen på N.Zahles Skole.

Niveauet på Det Trierske Kursus kendetegnedes bl.a ved navnene på stifterne af det. Af de ni stiftere er ikke færre end otte omtalt i Dansk Biografisk Leksikon, 3.udgave. Imellem dem finder vi historikeren og politikeren dr.phil. P. Munch, zoologen dr.phil. Adam G. Bøving, filologen dr.phil. J.P. Jacobsen, geografen dr.phil. H.P. Steensby og sidst, men ikke mindst ham, der gav navn til kursus mag.art.Gerson Trier. Denne var ikke blot sprogmænd, men også ivrig socialist, en tid med tæt forbindelse til Lenin.

Studerer man listen over lærere på dette kursus gennem årene, støder man ligeledes på mængder af kendte universitets- og gymnasielærere, som dels vel nok ønskede en lille ekstra fortjeneste ved at undervise på kursus, dels var optaget af de aldersmæssigt ret spredte kursister, som søgte dygtiggørelse her.

Vi finder i 1930erne fx rektor Einar Andersen fra Østre Borgerdyd, professoren i nordisk filologi Brøndum-Nielsen, den senere geografiprofessor Gudm.Hatt og hans kollega M.Vahl og mange andre, hvis navne klinger kendt som forfattere til den tids skolebøger.

Allerede i 1911 udvidede kursus rammerne, således at også lærerinder fra folkeskolen kunne deltage i undervisningen og aflægge en tilsvarende eksamen.

I 1919 blev denne sidste eksamen også anerkendt, idet Undervisningsministeriet i en skrivelse af 18.oktober udtaler, at det »intet finder at erindre imod, at der indtil videre også kan modtages seminarister til en faglærerprøve af samme art og omfang som den bestående faglærerindeeksamen for pigeskolen«.

Ministeriet havde ikke forhastet sig.

Endelig i 1922 bestemte så samme ministerium, at de for faglærereksamen gældende regler udvidedes til også at gælde for mænd.

Samtidig fastsættes det, at seminarister kunne nøjes med at aflægge eksamen i ét fag – og da et af fagene under gruppe I. Disse fritages endvidere for de praktiske øvelser og for deltagelse i teoretisk-pædagogisk kursus, men fik kun udstedt egentlig eksamensbevis, hvis de aflagde den praktiske prøve og da i egne klasser.

Triers og N.Zahles kursus blev fra 1921 optaget på finansloven med et årligt tilskud. Men hermed blev undervisningen ikke gratis – blot billigere. Betalingen i 1926/27 var eksempelvis 25 kr. om måneden for ét fag, 40 kr. for to fag i 10 måneder. Til sammenligning var begyndelseslønnen for unge lærere lidt under 200 kr. om måneden, så mere end 10 % af lønnen medgik for den unge til kursus i blot ét fag.

På kursus beregnede man normalt godt to år til forberedelsen med 4 til 6 timers undervisning ugtl. i hvert fag. Eksamen afholdtes i oktober og april, og forberedelsen løb således fra september det ene år til afslutning i oktober godt to år senere.

Hvis kursus ønskedes gennemført på ét år, fulgtes første og andet års undervisning samtidig. Der var altså ikke tale om at komprimere stoffet på særlige hold.

Kun få med særlig gode forudsætninger gennemførte kursus på ét år.

Hvem gik på faglærerkursus?

Det er indlysende, at kursus i de første år kun søgtes af kvinder, og sandsynligvis var det ikke samme type, som søgte seminarierne. Det forhold, at der krævedes en bestået skoleeksamen for at aflægge faglærerindeksamen, betød uden tvivl, at rekrutteringen i nogen grad blev forskellig. »Kvinden fra gryden«, som modsvarede den mandlige fra plogen søgte primært seminarierne, hvor optagelseskravene som nævnt var beskedne, selv om læreruddannelsen for kvinder ikke i samme grad var social opstigning som for mænd. Det ses tydeligt af ministeriets årlige officielle opgørelser over kandidater fra seminarierne, hvor forældrenes erhverv blev anført.

Tilsvarende oplysninger findes ikke over forældrene til dem, der har bestået faglærerindeksamen, så det er ikke muligt eksakt at påvise forskellen i rekrutteringen.

Men der kan næppe herske usikkerhed om, at det i borgerlige kredse ansås for lidt finere at blive ansat ved en privat, højere pigeskole end at virke som kommunelærerinde ved en københavnsk kommuneskole. Muligheden for uddannelse i fremmede sprog, som jo ikke fandtes på seminarierne (før efter 1930-loven), betød sikkert også noget for valg af uddannelse.

Hertil kom, at den nye uddannelse som faglærer i hele sin levetid virkede attraktiv på lidt ældre kursister, som kunne tage uddannelsen, samtidig med at de fortsatte med det arbejde, som de måske var godt kede af at være blevet sat til. – Aftenseminariet oprettedes først i 1949. – Undervisningsform, lærernes faglige kvalitet og den respekt, som eksamen i øvrigt var omgivet af, tiltrak de mere ambitiøse.

Det er indlysende, at elevsammensætningen gradvis skiftede karakter. Først i 1911, da man åbnede dørene for seminarister, og senere i 1922 da også mændene fik adgang.

Men ét er kursisterne, et andet er kandidaterne. Desværre findes der ikke statistik over, hvor mange der gennemførte og bestod eksamen sammenlignet med antallet af elever på kursus. På samme måde er det ikke uden videre muligt at opgøre, om uddannelsen i det lange løb mest gennemførtes af mænd eller kvinder.

Noget tilløbsstykke var uddannelsen ikke og blev det heller aldrig. Det var der flere grunde til. Bestået eksamen uden lærereksamen gav kun adgang til ansættelse ved private skoler eller aftenskoler – det, vi i dag kalder folkeoplysning. Det betød usikre ansættelsesforhold og i mange år lavere løn end i den offentlige skole.

En anden ting, som betød noget for de offentligt ansatte læreres valg af uddannelsessted, var, at Statens Lærerhøjskole var gratis, mens der var kursusafgift på de private kurser, og muligheden for forberedelse selv udnyttedes kun af et fåtal.

Så cost-benefit betragtninger var til fordel for Lærerhøjskolen, og på skolerne tog de fleste ledere det ikke ret nøje, om uddannelsen i eksamenskolefagene var foregået det ene eller andet sted. I den offentlige sektor var respekten for den aflagte eksamen mindre, end den var hos eksaminanderne selv og hos dem, som vidste mere detaljeret besked om sagerne.

Et tredje forhold, som spillede en rolle, men ikke blev sagt så tydeligt, var, at faglærereksamen var vanskelig at bestå. Dumpeprocenten var ret høj, og frafaldet i kursusforløbet stort. Man skulle »kunne noget« og blev ofte hørt, for holdene var sjældent særlig store, og det forventedes, at kursisterne afleverede skriftlige opgaver.

Ikke alle følte, at de kunne leve op til sådanne krav om forberedelse, og nogle havde næppe heller energi dertil.

Antallet af deltagere på Det Trierskes samlede kursusplan ses i et program for kursus i 1930, hvor antallet af kursister pr. 1. september i hvert af årene 1921 til 1930 anføres. Det første år var der 66 deltagere, og det voksede støt indtil midten af 1920'erne, hvor det toppede med ca. 125 for derpå at falde til ca. 100 i 1930. (Andre programmer fra senere år har ikke været umiddelbart tilgængelige).

Som kuriosum kan oplyses, at ikke helt få unge og yngre lærere på ansøgnings-skemaet til ny stilling anførte det lidt kryptiske »kursus til faglærereksamen«. Ikke alle skoleledere gennemskuede denne oplysning. Det kunne betyde alt fra at have gået på et kursus i meget kort tid og op til ikke at have bestået eksamen. Vi, som havde bestået denne prøve, kendte forskellen. Jeg havde en kollega med den nævnte oplysning om sig selv. Han har fortalt, at han gik på kursus i 14 dage, men vidste, at »det talte«, og at man kunne få timer i mellemskolen på det grundlag. Og timer i mellemskolen gav både prestige og – ikke uvæsentligt – timereduktion.

Det faglige niveau

Et niveau for en uddannelse er altid vanskeligt at beskrive, fordi man ved den slags vurderinger ikke kan undgå at sammenligne med andre uddannelser. Og et niveau på et givet tidspunkt er ikke lig med det tilsvarende til en anden tid. I hvert fald opfatter ældre det ofte sådan, at der er gået inflation i uddannelser, de har kendt som unge.

Her skal bringes to vurderinger: en som formanden for faglærereksamens bestyrelse gav udtryk for i 1953 og en anden byggende på mit eget kendskab til denne eksamen.

Den første findes i »Leksikon for opdragere« fra 1953 og er givet af daværende undervisningsinspektør cand.mag.O.Bjørneboe i hans artikel om faglærereksamen:

»Fordringerne i de forskellige fag er store, og eksamen er vanskelig; men den yder på den anden side garanti for, at den pågældende »kan« noget, at han (hun) er i besiddelse af sådanne kundskaber, at han helt må siges at magte faget. Ikke mindst er dette tilfældet i de fremmede sprog, hvor det hidtil har været meget vanskeligt at fremskaffe det fornødne antal lærere til mellem- og realklassernes undervisning«. Og om lærere, der har bestået lærereksamen, udtaler han, at denne eksamen vil være af betydelig værdi ved ansøgning om ansættelse eller for de allerede ansatte. Bjørneboe vidste meget præcist, hvad han talte om. Dels var han undervisningsinspektør netop for mellem- og realskolerne og kendte denne skole ud og ind, dels var han censor i engelsk ved faglærereksamen og også ved lærereksamen.

Min egen erindring om niveauet kan udtrykkes således:

I de tre fremmedsprog samt dansk, historie og religion var niveauet i nærheden af bifag ved skoleembedseksamen.

I matematik og fysik/kemi var de formelle krav tilsyneladende ikke væsentlig større end til den oprindelige matematiske studentereksamen, men opgavernes sværhedsgrad ved skr. eksamen og kravet om fuldt pensum i hele stoffet samt yderligere kravet om fuldstændig beherskelse af eksamensskolens pensum medførte, at prøven oplevedes betydelig vanskeligere end studentereksamen.

Min senere erfaring viste da også, at studenter med henved to års forberedelse til eksamen ofte ikke bestod denne.

Som nævnt bekræfter både det store frafald og den ret betydelige dumpeprocent såvel Bjørneboes som mine udtalelser. Det var kort og godt ikke seminarienniveau, der her var tale om, og derfor var faglærerne meget velanskrevne ved de private pigeskoler, og mange af dem kom i øvrigt også i en årrække til at undervise i gymnasiet, da det offentlige i 1918 og 19 overtog en del af skolerne.

Ændringer i lærerstaben de følgende år

Som ovenfor omtalt er de tre københavnske pigeskolers personales uddannelse i 1926/27 undersøgt. Igen omhandler undersøgelsen kun de lærere, som har flertallet af timerne i klasser, der forbereder til pigeskoleeksamen, og der er atter set bort fra, at en del af timerne læses af de akademisk uddannede lærere, som er knyttet til gymnasieafdelingen.

For NZS gælder det, at af 12 lærere har 8 faglærereksamen og 3 har lærereksamen. Én har både lærer- og faglærereksamen, og tilbage er der kun 1 af de »gamle« med præliminæreksamen + »udlandet«.

For IJS tegner billedet sig næsten analogt. Af de 10 lærere har 7 faglærereksamen, og 2 af disse har både lærer- og faglærereksamen. Her er der to tilbage af de specielt uddannede med udlandsophold som baggrund, mens én »kun« har lærereksamen + statens kursus.

Endelig ses, at MKS også har fået tilført de nye lærere. Af 8 lærere har de 5 faglærereksamen, mens der er 3 tilbage med den mere beskedne baggrund i form af frk.Kruses eget kursus + udlandsophold.

Det er således helt tydeligt, at den nye og krævende uddannelse som faglærer kom til at præge den private pigeskole med eksamensafdeling – i hvert fald i København. Og helt karakteristisk er det, at skolerne tilsyneladende foretrak faglærere frem for de seminarieudannede – selv hos frk.Zahle, som endda uddannede lærere på sit eget seminarium.

Herefter er det undersøgt, om et tilsvarende billede tegner sig på de store pigeskoler i provinsen på samme tidspunkt.

I Odense havde Marie Jørgensens Pigeskole 13 lærere og 1 med faglærereksamen. I Århus var billedet mage til. På Elise Smiths Skole havde 2 ud af 18 lærere den nye eksamen. Og endelig viste det sig, at Aalborg højere Pigeskole med 14 lærere havde 3 med faglærereksamen.

Det var altså kun i København, at den nye eksamen havde vundet fodfæste. Dette bekræfter påstanden om, at det var vanskeligt at forberede sig til prøven på egen hånd.

Dernæst var det interessant at undersøge, om faglærereksamen fik større betydning i den offentlige skole.

Her er valgt skoleåret 1938/39 af den simple grund, at det er sidste årgang af »Meddelelser angående de højere Almenskoler«, der har en så detaljeret oversigt over lærernes uddannelse, at der kan aflæses et resultat.

Her er det helt tydeligt, at billedet er anderledes. For det første skal man have i

erindring, at ansættelse i den offentlige skole krævede en seminarieuddannelse, mens dette ikke var (og fortsat ikke er) tilfældet i privatskolen. Det betyder, at det alt overvejende flertal af lærere i folkeskolens eksamensklasser havde lærereksamen + statens kursus.

Dette gjaldt i særlig grad for København og omegn, hvor det var muligt at følge Lærerhøjskolens kursus, samtidig med at skolearbejdet blev passeret. Dengang eksisterede muligheden for timenedsættelse ikke. Men i provinsen havde lærerne – ligesom i hovedstadsområdet – kun mulighed for at deltage i et fuldtids årskursus med fri vikar på skolen, og af vikarportioner var der ikke mange.

I det storkøbenhavnske område viser undersøgelsen – ved stikprøver på skoler i København, Frederiksberg og Gentofte – at faglærereksamen forekommer sjældent hos lærerne i eksamensafdelingen. Som regel har kun én eller to ud af et personale på omkring 25 denne eksamen. Hos enkelte anføres »faglærerkursus« – altså det samme som ingen eksamen. Til gengæld har de næsten undtagelsesvis statens kursus og i en del tilfælde studentereksamen efter lærereksamen.

Stikprøver i provinsen viser et lidt varieret billede. Her er udvalgt realskoler, dvs skoler, hvor kommunen har samlet al eller det meste af kommunens undervisning i eksamensafdelingen på en enkelt eller få skoler.

På Roskilde Realskole havde 3 ud af 18 lærere faglærereksamen + lærereksamen. De øvrige havde statens kursus.

På Rønne kommunale Mellem-og Realskole havde 4 ud af 20 denne nu ikke længere nye eksamen, mens de øvrige i stort tal havde årskursus.

På Mulernes Legatskole i Odense så billedet noget anderledes ud. Kun 1 af 15 lærere havde faglærereksamen, og de øvrige havde for flertallets vedkommende kun »kursus« eller »kortere kursus«.

På Fjordsgade Mellem-og Realskole i Århus havde 1 af 19 lærere faglærereksamen og de øvrige ligesom i Odense blot kursus.

Endelig tegnede billedet sig ved Aalborg kommunale Mellem-og Realskole sig næsten drastisk. Ingen af de 55 lærere havde en faglærereksamen, og flertallet havde »kursus« eller noget, som var mindre endnu.

Mit kendskab til folkeskolen i de følgende årtier fortæller mig, at antallet af lærere med faglærereksamen ikke steg væsentligt, selv om det først i sidste halvdel af 1960'erne blev muligt at tage en videregående faglig uddannelse ved Lærerhøjskolen i form af den faglige cand.pæd.-eksamen. Men til gengæld voksede først provinsårskurserne og senere de otte afdelinger af DLH frem. Dette gav tilsammen betydelig flere muligheder for alle lærere til at skaffe sig videregående faglig uddannelse.

Sammenfattende kan det altså konstateres, at faglærereksamen ikke var den store succes blandt lærerne i folkeskolen. Men ganske mange med faglærereksamen uden lærereksamen blev ansat ved private realskoler og højskoler eller fandt løsere beskæftigelse ved fritidsundervisningen. Stikprøver viser iøvrigt, at det i højere grad var kvinder end mænd, der tog denne eksamen, og engelsk, derefter fransk og tysk var de hyppigst valgte fag.

Et lokalt initiativ

Men i 1940'erne og 50'erne, hvor lærerne endnu ikke havde liniefag i deres seminari-uddannelse – de første med liniefag dimitteredes i 1958 – kunne man måske have forventet en stigende interesse for faglærereksamen. Ikke mindst de nye lærere på den 2^{1/2} – årige studentertilinje, hvor de første dimitteredes i 1949, kunne for nogles vedkommende ønske faglig fordybelse på et højere niveau.

Det førte bl.a. til, at et par af os unge seminarielærere etablerede vor egen faglærerkursus-virksomhed.

1930-loven havde som fordybelsesområde den meget frie speciallæsning. Da jeg fik mit første hold i matematik som speciale på studentertilinjen på KFUMS Seminarium på Frederiksberg i 1949, opstod den tanke, at denne speciallæsning samtidig kunne forberede de seminarieelever, som måtte ønske det, til faglærereksamen. Idéen fandt genklang hos eleverne.

Vi havde 1^{1/2} år til speciallæsningen – dog afbrudt af et par måneders vikarusdendelse – og flertallet på holdet sprang med på vognen. Vi gennemgik stoffet til faglærereksamen og regnede en masse opgaver fra denne eksamen, idet jeg på eget initiativ fik udgivet et hæfte med eksamensopgaver fra de sidste 10-15 års eksamen. Efter afsluttet lærereksamen i december fik jeg den aftale med Triers Kursus, at mit hold mod at betale mig en fornuftig timeløn fortsatte som en slags filial af Triers Kursus det følgende år fra nytår og til oktober, hvorefter de unge gik op til eksamen med fremmede eksaminatorer. Et par af dem bestod ikke, men flertallet fik den eftertragtede eksamen.

Tanken rygtedes til et andet københavnsk seminarium. Det nye Statsseminarium på Emdrupborg havde fået den unge og dynamiske Bent Christiansen – den senere professor i matematik på DLH – som lærer i regning og matematik, og han kontaktede mig. Denne kontakt førte til, at han og jeg fra 1951 kørte et parløb i denne sag og i løbet af fire-fem år fik uddannet en del matematiklærere til folkeskolen, som havde bestået faglærereksamen.

Og så fik vi liniefagsuddannelsen i matematik på seminarierne, og faglærereksamen blev uinteressant for de unge lærere.

Faglærere på seminarierne

På ét område kom faglærereksamen til at spille en betydelig rolle, og det var på læreruddannelsens.

Seminarierne virkede traditionelt ikke synderlig attraktive på de akademisk uddannede. Hertil kunne være flere grunde. En af dem var uden tvivl, at der forventedes undervisning i 3-4 fag pga. af seminarierne beskedne størrelse, og dette var ikke mange akademikere særlig interesserede i eller uddannede til.

Men seminarierne havde måske heller ikke – forskyldt eller uforskyldt – det bedste ry i universitetskredse.

Denne situation førte til, at læreruddannede med faglærereksamen som overbygning blev efterspurgt på seminarierne især uden for hovedstadsområdet. Og i et fag som håndarbejde var faglærereksamen eneste videre uddannelse, ligesom det etårige

kursus fra Gymnastikinstituttet (nu DHL) dannede et udmærket grundlag for seminarielærernes uddannelsesvirksomhed.

Det er så heldigt, at der findes en relativ ny undersøgelse af seminarielærernes uddannelse i undervisningsåret 1968/69.

Undersøgelsen blev foretaget af et udvalg vedrørende uddannelseskraft til seminarielærerne i forbindelse med 1966-lovens gennemførelse (betænkning nr.584, 1970).

Denne undersøgelse viser, at af 286 fast ansatte læreruddannede seminarielærere havde 130 også faglærereksamen. Til sammenligning tjener, at 77 havde årskursus, mens 79 blot havde lærereksamen.

Af 306 akademisk uddannede var 190 cand.mag. eller scient, 31 var cand.psych. og 51 cand.theol.

Disse tal fortæller altså, at af ca.600 faste seminarielærere havde ca.25% faglærereksamen i 1969,

Faglærereksamen og Lærerhøjskolen

Gennemførelsen af læreruddannelsesloven fra 1954 gjorde som nævnt faglærereksamen mindre aktuell for de lærere, som afsluttede uddannelsen efter den nye lov. Liniefaget havde i mangt og meget erstattet faglærereksamen for de læreruddannede.

For DLH blev faglærereksamen imidlertid et problem. Om dette berettes i Ernst Larsen: Lærerhøjskolen 1950-64 udgivet af DLH v. Harald Torpe i 1981.

I Lærerhøjskoleudvalget nedsat i 1955 kom spørgsmålet om forholdet mellem DLH og faglærereksamen til debat. Ernst Larsen (E.L.) fik det maget sådan, at han afløste undervisningsinspektør O.Bjørneboe som ministeriets repræsentant i faglærereksamens bestyrelse. Bjørneboe var i 1949 gået af som undervisningsinspektør, men fortsatte som formand for bestyrelsen til 1954. Nu sad E.L. som formand for denne bestyrelse, og han var interesseret i at afskaffe faglærereksamen. De to øvrige medlemmer, rektor W.F.Hellner og overbestyrerinde Karen Bagge viste sig ikke at være fremmede over for tanken, så E.L.havde baglandet i orden her.

For sit standpunkt skriver E.L i DLHs historie:

»Det var hele tiden – efter min opfattelse – en vanskelighed, at Lærerhøjskolen havde været nødt til at foreslå en videreuddannelse på Lærerhøjskolen på linie med seminariernes linieuddannelse. Dertil kom yderligere, at Lærerhøjskolens kurser kunne anvendes som svarende til forberedelse til faglærereksamen, og at mange lærere vitterlig i årenes løb indstillede sig til faglærereksamen, ikke fordi de anså den for det særlig attråværdige, men fordi der her var tale om en uddannelse, der afsluttedes med en eksamen og med et bevis, man kunne fremlægge ved fremtidige ansøgninger. Man kan heller ikke se væk fra, at adskillige kommuner havde forkærlighed for folk, der havde taget faglærereksamen«.

– Jeg tvivler på, at E.L. havde ret i den sidste påstand. I hvert fald fik han ikke ret. I de kommende 10 – 15 år fik vi den største lærermangel nogensinde, og kommunerne var glade, blot de fik en uddannet lærer. –

E.L.begrunder »sin indtrængen på dette felt« med, at det udelukkende skyldtes det forhold, at »jeg var bange for faglærerexkensens forhold til Lærerhøjskolen«.

På denne baggrund udarbejdede han en plan, som forelagdes i Lærerhøjskoleudvalget gående ud på, at seminariets og Lærerhøjskolens linieuddannelse skulle træde i stedet for faglærerexkens. For de særlig dygtige uden lærerexkens skulle der være en mulighed for, at disse kunne træde ind på Lærerhøjskolens hold og her få eksamen – og oven i købet gratis. Både i faglærerexkensens bestyrelse og i Lærerhøjskoleudvalget tilsluttede man sig forslaget. I ministeriet stoppede sagen imidlertid højere oppe end på kontorchefplanet, og ministeren (Jul.Bomholt) var også imod.

Lærerhøjskolen måtte altså bide i det sure æble og oprette liniefagsuddannelse og samtidig acceptere faglærerexkensens eksistens.

I en note (24) oplyser E.L.s efterfølger som rektor og udgiver af bogen, Harald Torpe, at Lærerhøjskolen herefter i en årrække tilbød kurser i fageksamen (bemærk navnet – ikke liniefagseksamen (T.K.s bem.)) i fagene engelsk, tysk, matematik, fysik/kemi og et enkelt år også i geografi. Altså bortset fra fransk og naturhistorie var det de samme liniefag *med* eksamen som i læreruddannelsen. Lærerhøjskolen fulgte forpligtelsen (fastsat i læreruddannelseslovene fra 1954 og 66) lige til 1972, idet Lærerhøjskolen nu følte forpligtelserne opfyldt gennem sine mere og mere varierede kursusudbud. Ministeriet havde godkendt dispositionen.

Faglærerexkens in memoriam

Uadtil var der altid stille omkring faglærerexkens; den levede sit eget tilbagetrukkne liv. Fra 1964 var som nævnt Torpe formand for bestyrelsen. Pigeskolernes repræsentant var erstattet med en fra Danmarks Lærerforening, således at bestyrelsen nu bestod af ministeriets og DLFs repræsentanter og som altid en udpeget af Pædagogisk Selskab.

I 1973 blev jeg efter opfordring fra undervisningsdirektør Hans Jensen ansat som undervisningsinspektør for seminarierne. Dermed »hørte« faglærerexkens til mit ressort-område. Efter et par måneders ansættelse foreslog jeg Hans Jensen, at vi burde afskaffe denne efter min mening overflødige eksamen.

Han var med på tanken, og efter et møde med undervisningsdirektør A.Baunsbak-Jensen om planerne indstillede direktoratet for folkeskolen og seminarierne til departementet, at faglærerexkens burde afvikles og tilskuddet gradvis trækkes tilbage.

På bestyrelsens vegne bad Torpe om en forholdsvis langsom afvikling, da der fandtes en del kursister, som regnede med at afslutte eksamen i løbet af de kommende år.

Det blev naturligvis imødekommet, og med stiltfærdige aftrapninger på bevillingen på finansloven aflagde de sidste faglærere eksamen i 1979.

Afviklingen lettedes for øvrigt af, at der fra 1976 i forbindelse med nedskæringer på seminarierne var etableret såkaldte tompladsordninger, således at folk uden lærerexkens kunne tage et enkelt liniefag på et af de eksisterende hold på et seminarium. På denne måde blev en faglæreruddannelse landsdækkende. Tilgangen til de tomme pladser voksede støt, og ordningen blev permanent ved lov om kursusundervisning på seminarierne i 1978.

Afslutningen på dette stykke skolehistorie om faglærereksamen markeredes ved en yderst beskeden frokost i Tivoli 11.juni 1980. Vært var direktoratet med vicedirektør Nina Würtzen i spidsen fulgt af kontorchef Henrik Helsted og mig. Fra faglærereksamens bestyrelse deltog de tre sidste bestyrelsesmedlemmer: rektor Harald Torpe (DLH), overlærer Else Byrith (DLF) og viceskoledirektør Thorkild Holm (Pædagogisk Selskab). Torpe var gået af som rektor på DLH, men blev som bestyrelsesformand under afviklingen. Ved frokosten talte Torpe og Nina Würtzen om den betydning, uddannelsen havde haft.

Næsten ubemærket kom barnet – faglærereksamen – til verden, og lige så beskedent blev den nu 75-årige eksamen bragt til hvile.

I et nøgternt tilbageblik er det perioden 1904 til 1954, der gav denne eksamen mening – dvs. indtil liniefagsuddannelsen på seminarierne blev til virkelighed. I dette halve århundrede var faglærereksamen en mulighed, der gav dokumentation for et højt fagligt niveau, – i de første år stort set kun til glæde for de københavnske private pigeskoler, fra 1911 også for nogle folkeskoler, realskoler og seminarier.

Note

På Rigsarkivet findes følgende om faglærereksamen: Eksamensprotokoller fra hele perioden og nogen korrespondance mellem Undervisningsministeriet og bestyrelsen for faglærereksamen især fra de senere år, hvor rektor for DLH var formand for bestyrelsen.